

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЛЕЩЕНКО ЛЮБОВ ВАСИЛІВНА

УДК 347.65/.68

СКЛАД СПАДЩИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне
право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент **Печений Олег Петрович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри цивільного права № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Отрадна Олеся Олександрівна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри цивільного права юридичного факультету;

кандидат юридичних наук **Тичкова Олена Юріївна**, апеляційний суд Харківської області, суддя.

Захист відбудеться «14» грудня 2015 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «12» листопада 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні соціально-економічні умови значно прискорюють життєвий цикл людини, що зумовлює підвищену увагу до її прав і обов'язків, які перейдуть у складі спадщини до інших осіб — спадкоємців.

Склад спадщини охоплює широке коло різноманітних прав і обов'язків спадкодавця, носієм яких він був за життя, та які не припинилися зі смертю. При цьому елементи спадщини не є однорідними, а мають певні особливості, які у контексті визначення їх сутності мають стати предметом наукового дослідження.

Порівняно із попередніми історичними періодами коло прав і обов'язків фізичної особи, які входять до складу спадщини, істотно розширилося, хоча цивільно-правова регламентація їх переходу у порядку спадкування майже не змінилася, що породжує низку проблем, пов'язаних із здійсненням спадкових прав на об'єкти сучасного майнового обороту. Узагальнення і вирішення поставлених питань диктує звернення до проблематики складу спадщини.

Серед представників української юриспруденції проблематика прав і обов'язків спадкодавця у складі спадщини не була предметом окремого дослідження на дисертаційному рівні, хоча останнім часом тематиці спадкового права присвячені наукові дослідження на докторському та монографічному рівнях І. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, З. В. Ромовської, а серед пошукувачів кандидатських дисертацій — О. Є. Кухарева, А. О. Гелич, С. Я. Рабовської, Н. Б. Солтис, В. Ю. Чуйкової.

Дослідження складу спадщини та його елементів у працях названих авторів, як правило, мало похідний характер, тоді як в цивільному праві комплексного дослідження складу спадщини та її елементів так і не було проведено, хоча неповнота і суперечливість у законодавчому регулюванні створюють теоретичну невизначеність та спричиняють труднощі у правозастосуванні.

Це викликає необхідність дослідження питань складу спадщини у комплексі. Крім праць зазначених науковців, для розробки теми дисертації було використано праці вітчизняних та іноземних науковців, зокрема С. Й. Вільнянського, С. С. Алексеєва, Ч. Н. Азімова, С. М. Братуся, М. К. Галянтича, М. В. Гордона, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, В. К. Дронікова, О. С. Йоффе, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, О. О. Отраднової, О. П. Печеного, О. А. Підпригори, М. М. Сибільова, В. І. Серебровського, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Суханова, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко та ін.

Актуальність тематики складу спадщини підтверджується крім наведеного прикладними аспектами, оскільки в судовій і нотаріальній практиці на тлі урізноманітнення прав і обов'язків у складі спадщини, недосконалості правового регулювання виникає чимало проблем з їх

оформленням. Судова статистика свідчить про значну кількість спорів щодо складу спадщини, охорони і захисту спадкових прав; ухвалені судові рішення не завжди містять однозначне і правильне застосування норм законодавства про спадкування. Має певні неузгодженості нотаріальна практика з питань оформлення спадкових прав.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ 0111U000963). Тему затверджено на засіданні вченої ради Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 4 від 23.12.2011 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є з'ясування сутності складу спадщини, з виявленням юридичної природи та особливостей її елементів, місця в системі об'єктів цивільних правовідносин, розробка пропозицій із вдосконалення законодавства, до сфери регулювання якого належать ці питання.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

надати визначення складу спадщини та з'ясувати основні її складові;

визначити природу цих складових у контексті їх заявку із правами і обов'язками, що не входять до складу спадщини;

з'ясувати особливості прав і обов'язків, які не включаються до складу спадщини;

дати правову характеристику та навести особливості найбільш вагомих з прикладних міркувань елементів складу спадщини, якими є права на земельні ділянки, інше нерухоме майно, транспортні засоби та ін.;

визначити особливості оформлення спадкових прав на нерухоме майно, вклади у банках та інших фінансових установах, грошові виплати;

виявити недоліки законодавчого механізму оформлення спадкових прав та надати науково обґрунтовані пропозиції щодо їх усунення.

Об'єкт дослідження — цивільні правовідносини, що виникають при застосуванні спадково-правових норм, при визначенні складу спадщини, в процесі здійснення суб'єктивних спадкових прав.

Предмет дослідження — склад спадщини за цивільним законодавством України.

Методи дослідження, що використовувалися в процесі написання дисертаційної роботи: історичний та порівняльно-правовий, за допомогою яких простежено послідовність генези спадщини у суспільстві, правовій сфері та сучасному українському середовищі на ґрунті тих філософських, соціологічних та теоретичних надбань і практичних механізмів, які

випрацьовувалися в різні часи; структурно-функціональний, який надав можливості побудувати структуру зв'язків при системному баченні спадщини у цивільно-правових відносинах; логіко-догматичний та герменевтичний методи сприяли аналізу та тлумаченню норм цивільного права та співставленню різнопланового законодавчого регулювання питань спадщини; метод прогнозування для виявлення шляхів вдосконалення нормативно-правового регулювання спадкових відносин.

Наукова новизна полягає у здійсненні нового системного дослідження теоретичних і прикладних проблем складу спадщини. На підставі результатів дослідження дисертантом одержано нові наукові положення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист. Зокрема,

уперше:

1) обґрунтовано наукове бачення спадщини у якості правової єдності складових, компоненти якої об'єднані змістовними критеріями і перебувають у зв'язку, обумовленому призначенням спадщини та її складу в цивільному обороті;

2) доведено, що права та обов'язки, які виникли з інших, ніж цивільні, правовідносин можуть включатися до складу спадщини лише у разі набуття ними правової форми цивільних правовідносин, що відповідають їх ознакам, закріпленням у ч. 1 ст. 1 ЦК;

3) підтверджується можливість включення до складу спадщини суб'єктивних прав у порушеному стані, що не призводить до виникнення нового права, а лише здійснює такий вплив на порядок оформлення спадщини, у складі якої наявні порушені права, що виключає їх із сфери безспірної юрисдикції нотаріусів по спадковим справам;

4) обґрунтовується наявність у складі спадщини самостійних та пов'язаних (несамостійних) елементів. Зокрема, право на витребування майна з чужого незаконного володіння не може бути визнано самостійним елементом спадщини, оскільки переходить до спадкоємців не окремо, а лише разом із правом власності;

5) структуровані права і обов'язки спадкодавця, які не входять до складу спадщини. Серед них виокремлено права і обов'язки, що нерозривно пов'язані із особою спадкодавця та права і обов'язки, неможливість переходу яких від спадкодавця до спадкоємців встановлена законом;

6) у контексті дослідження прав і обов'язків, які не входять до складу спадщини, визначені недоліки законодавчої регламентації окремих з цих прав та вказано, зокрема на необхідність відмежовувати участь і членство як права стосовно громадських об'єднань, особливо у контексті зв'язку із майновими правами, які можуть включатися до складу спадщини;

удосконалено:

7) науково-теоретичні положення правової конструкції заповідального розпорядження вкладника банку (фінансовій установі) та окреслено обмеження змісту заповідального розпорядження у плані неможливості включення до нього встановлення сервітуту, заповідального

відказу та заповідального покладення, які можуть бути запроваджені виключно заповітом. Водночас, не виключається встановлення у заповідальному розпорядженні підпризначення спадкоємця;

8) наукові елементи механізму нотаріального оформлення спадщини, що відображено у пропозиції запровадження нотаріального свідоцтва про перехід до спадкоємця обов'язків спадкодавця, у якому ці обов'язки мають бути перелічені;

9) наукові положення щодо визначення складу спадщини як певної сукупності дій нотаріуса із встановлення на підставі поданих документів або в інший спосіб кола прав і обов'язків спадкодавця, які входять до складу спадщини і щодо яких оформлення спадкових прав буде здійснюватися у нотаріальному порядку;

набули подальшого розвитку:

10) положення про те, що нагороди та права на них, а так само і права, що впливають із факту нагородження, не можуть входити до складу спадщини. Право нагородженого на зберігання державної та іншої нагороди є елементом фактичного стану нагородження і переходить до його спадкоємців, які мають право на зберігання нагороди у сім'ї померлого відповідно до законодавства України про нагороди;

11) визначення місця видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину, у складі якої є нерухоме майно, в системі нотаріальних дій, з віднесенням до тих, в результаті яких виникають права на нерухоме майно. При цьому вперше визначено, що моментом виникнення права власності слід визнавати момент державної реєстрації права власності нотаріусом як спеціальним суб'єктом;

12) відмежування у практичному плані правочинів із спадщиною та окремими об'єктами, що входять до її складу, на підставі чого доведено, що при посвідченні нотаріусом правочинів щодо спадщини, зокрема заповітів, заяв про прийняття спадщини, відмову від її прийняття, договорів про зміну часток спадкоємців у спадщині, про поділ спадщини тощо, нотаріус не виступає як спеціальний суб'єкт, на якого покладаються функції державного реєстратора прав, навіть і тоді, коли у складі спадщини є об'єкти нерухомого майна.

Наукове і практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– науково-дослідницькій сфері – для подальшого пошуку міждисциплінарних зв'язків публічного і приватного права, аналізу особливостей спадкових правовідносин;

– правотворчій сфері – при розробці законодавства, що регулює спадкування окремих об'єктів;

– навчальному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників з курсу «Цивільне право України» і спецкурсу «Спадкове право», викладанні відповідних навчальних дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена на засіданнях кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на таких науково-практичних конференціях та інших наукових заходах: «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 2012 р.), «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 2012 р.); «Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу» (м. Харків, 2012 р.), «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права» (м. Харків, 2013 р.), «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 2013 р.), «Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства» (м. Кіровоград, 2013 р.), «Защита частных прав: проблемы теории и практики» (г. Иркутск, 2014), «Актуальні проблеми юридичної науки і практики» (м. Харків, 2014), «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 27 лютого 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 15 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у наукових фахових виданнях України, одна – у зарубіжному науковому виданні, а також тези 9 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг рукопису становить 193 сторінки, із них основного тексту – 178 сторінок. Кількість використаних джерел – 128 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, викладається її зв'язок з науковими програмами, визначаються мета й завдання дослідження, його об'єкт і предмет, методологія, теоретична й нормативно-правова основи, подаються положення наукової новизни, розкривається практичне значення роботи, наводяться відомості про апробацію одержаних результатів і публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Спадщина як категорія цивільного права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Загальна характеристика спадщини та її складу» здійснено загальнофілософський аналіз цієї категорії та її складу. Це в свою чергу дало підстави визначити її як правову єдність складових, компоненти якої об'єднані змістовними критеріями і перебувають у зв'язку, обумовленому призначенням спадщини та її складу.

В роботі здійснено перехід від загальнофілософського до спеціально-юридичного аналізу складу спадщини. Формулювання ст. 1218 ЦК про включення до складу спадщини усіх прав і обов'язків свідчить про невичерпний характер складу спадщини. Більше того, редакція цієї статті дає підстави вважати, що до спадкоємців переходить не тільки право власності, а досить широкий спектр суб'єктивних прав, носієм яких за життя був спадкодавець. Слід сказати, що у ст. 1218 ЦК навіть приблизно не перераховані права і обов'язки, що включаються до складу спадщини. Нормами Книги Шостої ЦК не охоплені важливі і складні у плані забезпечення спадкового правонаступництва об'єкти (наприклад, цінні папери, право на частку (пай) у статутному капіталі підприємницького товариства, права вимоги та ін.), тому законотворчість у цьому напрямку повинна стати перспективним напрямком розвитку законодавства.

У підрозділі 1.2 *«Права і обов'язки спадкодавця, які входять до складу спадщини»* досліджуються зазначені права і обов'язки і наводиться розроблена автором їх класифікація.

Права і обов'язки у складі спадщини мають свої особливості. Зокрема слід виділити такі, що переходять у порядку спадкування самостійно та такі, що успадковуються лише разом із іншими правами і обов'язками, як складові останніх. До останньої групи доцільно віднести право на захист власності шляхом витребування майна з чужого незаконного володіння, у тому числі і від добросовісного набувача (ст. ст. 386-387 ЦК). У свою чергу, право на захист права власності виникає лише при наявності самого права. Тобто, право на витребування майна переходить до спадкоємців не само по собі, а лише з переходом до них права власності. У зв'язку з цим у складі спадщини виокремлені самостійні та пов'язані (несамостійні) елементи.

Структурування прав і обов'язків, що входять до складу спадщини, здійснено в дисертації шляхом їх класифікації на найбільш «значні» групи прав: речові і зобов'язальні, а також інші майнові права, які не мають окремої назви. Група речових прав включає право власності та інші речові права, група зобов'язальних — права вимоги за договорами. Решта майнових прав, які не можуть бути зведені ні до зобов'язальних прав вимоги, ні до речових прав, об'єднані досить специфічними елементами, відмінними за підставами виникнення, юридичною природою та іншими ознаками. Перш за все це майнові права інтелектуальної власності (ст. 424 ЦК). Крім того, в цю групу входять також права, які виникли у спадкодавця з підстав, не пов'язаних із цивільно-правовими відносинами, але перехід яких у порядку спадкування є можливим.

До цієї ж групи відносяться також майнові права, які виникли у спадкодавця у зв'язку з порушенням за життя його речових, зобов'язальних або ж немайнових прав, але не були ним здійснені, наприклад права на отримання різного роду компенсацій, відшкодувань та грошових виплат.

Автором доведена можливість включення до складу спадщини суб'єктивних прав у порушеному стані, що не призводить до виникнення нового права, а лише здійснює такий вплив

на порядок оформлення спадщини, у складі якої наявні порушені права, що виключає можливість їх оформлення у нотаріальному порядку.

У підрозділі 1.3 «Загальна характеристика прав і обов'язків спадкодавця, які не входять до складу спадщини» визначені особливості таких прав і обов'язків. Серед цих прав і обов'язків виокремлено ті, що нерозривно пов'язані із особою спадкодавця та права і обов'язки, неможливість переходу яких від спадкодавця до спадкоємців встановлена законом. Наголошується, що до цієї групи прав і обов'язків віднесені перш за все ті, щодо яких юридично неможливо регламентувати і забезпечити правонаступництво в порядку спадкування. Автором здійснено аналіз окремих видів прав і обов'язків, що не входять до складу спадщини, зі зверненням до ст. 1219 ЦК.

Стосовно права на участь та права членства, які не входять до складу спадщини, слід звернути увагу на певні законодавчі неточності у цьому питанні. Редакція п. 2 ч. 1 ст. 1219 ЦК є застарілою, оскільки Закон України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання» вже не використовує поняття «об'єднання громадян», а виходить із загальної категорії «громадське об'єднання». При цьому останнє може існувати в одній з двох організаційно-правових форм — громадська організація або громадська спілка. Аналіз змісту Закону свідчить, що у ньому не відмежовуються участь і членство як право стосовно громадських об'єднань, особливо у контексті зв'язку із майновими правами, що не є правильним. У зв'язку з цим пропонується внести зміни до п. 2 ч. 1 ст. 1219 ЦК.

Розділ 2 «Окремі об'єкти цивільних прав у складі спадщини» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Право на земельну ділянку» визначені особливості спадкування цього об'єкта, з огляду на різноманітний характер правових титулів щодо землі, що ускладнене постійними змінами законодавства у цій сфері.

Підрозділ 2.2 «Право на житловий будинок, квартиру, інше нерухоме майно» охоплює окремі проблеми спадкування зазначених об'єктів. До кола особливостей спадкування житлових приміщень, незалежно від їх видів, слід віднести державну реєстрацію прав на них.

Відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» на нотаріуса покладені функції з реєстрації прав на нерухоме майно, що відповідним чином відобразилося на статусі нотаріусів та циркуляції речових прав. Нотаріус, яким вчинено нотаріальну дію з нерухомим майном, проводить державну реєстрацію прав, набутих виключно у результаті вчинення такої дії.

При видачі свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, моментом виникнення права власності слід визнати момент реєстрації прав нотаріусом як спеціальним суб'єктом реєстрації.

Більш складним є випадок посвідчення нотаріусом правочинів щодо спадщини, у складі якої є нерухоме майно, зокрема заповітів, заяв про прийняття спадщини, відмову від її прийняття, договорів про зміну часток спадкоємців у спадщині, про поділ спадщини та ін. Правочини стосовно в цілому спадщини не можна за правовим режимом, вимогами до вчинення та наслідками прирівнювати до правочинів із конкретними об'єктами, що входять до складу спадщини. Не випадково, Закон України «Про нотаріат» при визначенні критеріїв виконання нотаріусом реєстраційних функцій вказує, що нотаріус наділяється повноваженнями реєстратора під час вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном. Виходячи за наведеного, при посвідченні нотаріусом правочинів щодо спадщини в цілому, нотаріус не виступає як спеціальний суб'єкт, на якого покладаються функції державного реєстратора прав.

У підрозділі 2.3 «Право на автомобіль як транспортний засіб» з'ясовані питання спадкування автомобілів. У переважній більшості випадків автомобіль є об'єктом спадкування у випадку наявності у спадкодавця права власності на цей транспортний засіб. У зв'язку з цим виникає необхідність документального підтвердження цього права, що повинно бути вирішено на стадії видачі свідоцтва про право на спадщину. При цьому існуюча процедура реєстрації транспортних засобів та відомості про реєстрацію не пов'язується з переходом права власності або інших прав на них. Цивільне законодавство не містить жодної вказівки саме на «реєстрацію прав власності на транспортні засоби», а лише вказує на державну реєстрацію самих транспортних засобів. Натомість, ЦК передбачає реєстрацію прав лише на нерухоме майно і з цим фактом пов'язує перехід права власності на нього, створюючи відповідну систему реєстрації прав. Для транспортних засобів та інших об'єктів рухомого майна така система реєстрації не створена. Слід відштовхуватись не від облікової системи реєстрації транспортних засобів, а від інших параметрів, що стосуються визначення та підтвердження прав на них. Перш за все необхідно звернутися до визначення моменту переходу права власності на цей об'єкт.

Підрозділ 2.4 «Право на банківський вклад і право на отримання грошових виплат» охоплює окремі аспекти спадкування зазначених прав. До складу спадщини включається зобов'язальне право вимоги грошових коштів, які були внесені і знаходяться у банку (фінансовій установі) на підставі договору банківського вкладу (депозиту) або рахунку. При цьому вкладник має право розпорядитися правом на вклад у банку (фінансовій установі) на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку (фінансовій установі). У контексті досліджуваної проблематики виникає питання про юридичні особливості заповідального розпорядження, яким є суб'єктний склад та зміст. На зміст розпорядження мають поширюватись загальні правила ЦК стосовно змісту заповіту, але не може бути заповідального розпорядження з умовою чи спільного розпорядження подружжя. Не вмішуватися до нього і положення про сервітут, заповідальний відказ та заповідальне покладення, які можуть бути запроваджені

виключно заповітом. Водночас, у заповідальному розпорядженні може бути під призначено спадкоємця.

Що стосується прав на отримання грошових виплат соціального характеру, то цивільним законодавством України встановлено для цих виплат спеціальний правовий режим у складі спадщини, що свідчить про виокремлення цих виплат від інших об'єктів спадкової маси. Норма ст. 1227 ЦК, яка його встановлює, має соціальне спрямування, оскільки законодавець прагнув захистити права найближчих до спадкодавця членів сім'ї. І саме таким міркуваннями зумовлено не тільки наявність у ст. 1227 ЦК виключення з принципу універсальності спадкового правонаступництва, а й певна диференціація у залежності від наявності чи відсутності членів сім'ї спадкодавця. Отримання цими особами грошових виплат не є спадкуванням, що має відповідні наслідки. Зокрема, виплати передаються у повному обсязі одноразовим платежем тому з членів сім'ї, хто звернувся першим, а не розподіляються між усіма членами у рівних частках, як це мало б місце, зокрема при спадкуванні за законом. Члени сім'ї при зверненні за грошовими виплатами не зв'язані ні строками прийняття спадщини (ст. ст. 1268, 1270 ЦК), ні строками видачі свідоцтва про право на спадщину (ч. 1 ст. 1298 ЦК).

У розділі 3 «Проблеми удосконалення законодавчого механізму оформлення і захисту права на спадщину» автор торкається питань юрисдикції нотаріусів по спадковим справам, що пов'язані із наданням можливості приватним нотаріусам оформлювати права на спадщину. Визначені нотаріальний і судовий порядок реалізації спадкових прав, із їх відмежуванням.

Після відкриття спадщини, заведення на підставі поданих заяв спадкової справи, але до визначення всього кола спадкоємців і з'ясування розміру їх часток у спадщині, нотаріусом обов'язково вживаються заходи з визначення складу спадщини.

Визначення складу спадщини — це певна сукупність дій нотаріуса (нотаріальних та інших) із встановлення на підставі поданих документів або в інший спосіб кола прав і обов'язків спадкодавця, які входять до складу спадщини і щодо яких оформлення спадкових прав буде здійснюватися у нотаріальному порядку.

При цьому доречним буде застереження, що нотаріальне визначення складу спадщини не охоплює і не може охопити всіх прав і обов'язків спадкодавця, про які йдеться у ст. 1218 ЦК. По-перше, не всі права і обов'язки спадкодавця, що входять до складу спадщини, здатні до оформлення у нотаріальному порядку як через їх специфіку, так і через обмеженість інструментарію нотаріуса, визначеного Законом України «Про нотаріат» та ЦК. По-друге, не завжди нотаріус може належним чином визначити склад спадщини хоча б з тих причин, що в нього для цього відсутня відповідні матеріальні та юридичні можливості.

ВИСНОВКИ

У дисертації з'ясовано сутність складу спадщини, з виявленням юридичної природи та особливостей її елементів, місця в системі об'єктів цивільних правовідносин, в результаті чого розроблені пропозиції з удосконалення законодавства, до сфери регулювання якого належать ці питання.

Основними результатами роботи, досягнутими автором у процесі дисертаційного дослідження, є наступні.

1. З теоретичних позицій спадщина змодельована у якості правової єдності її складових, компоненти якої об'єднані змістовними критеріями і перебувають у зв'язку, обумовленому призначенням спадщини та її складу в цивільному обороті.

2. Стан суб'єктивних прав спадкодавця в аспекті включення до складу спадщин не має значення, оскільки до спадщини включаються права спадкодавця також і в порушеному стані.

3. У складі спадщини виокремлені самостійні та пов'язані (несамостійні) елементи, що дає підстави визначити права у порушеному стані, наприклад витребування майна з чужого незаконного володіння і як наслідок право на захист права власності, такими, що входять до складу спадщини у якості несамостійних елементів.

4. Пропонується удосконалити ч. 2 ст. 188 ЦК і передбачити, що включення до складу спадщини самої складної речі (житлового будинку, квартири та ін.) тягне такі самі наслідки для всіх її складових частин, якщо інше не було передбачено заповітом. Тобто правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено не тільки договором, а й заповітом.

5. У складі спадщини слід диференціювати зобов'язальні права вимоги за договорами, що припинилися внаслідок смерті спадкодавця та за договорами, які продовжують діяти, але вже за участю спадкоємців.

6. Обов'язки поручителя за договором поруки як такі, що можуть бути виконані тільки самим поручителем, до його спадкоємців переходити не можуть. Відповідно, при оформленні спадкових прав у нотаріальному порядку відсутні підстави відносити обов'язки спадкодавця як поручителя за договором поруки до складу спадщини і відображати їх у свідоцтві про право на спадщину.

7. До ст. 7 Закону України «Про оренду землі» доцільно внести редакційні зміни, передбачивши, що «права і обов'язки орендаря за договором оренди у випадку його смерті переходять до спадкоємців у порядку спадкування».

8. До п. 2 ч. 1 ст. 1219 ЦК України пропонується внести зміни, виклавши його у наступній редакції:

«2) право на участь у товариствах та право членства у громадських об'єднаннях та інших непідприємницьких юридичних особах (товариствах та установах), якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами».

9. При набутті в порядку спадкування права власності на квартиру дво- або багатоквартирних житлових будинків, або на житлові приміщення у гуртожитку, спадкоємці набувають право спільної власності (статус учасника відповідно спільної сумісної чи спільної часткової власності) допоміжних приміщень у будинку чи гуртожитку, технічного обладнання, елементів зовнішнього благоустрою.

10. У випадку спадкування земельної ділянки фермерського господарства, має місце обмеження права власності на землю не тільки її цільовим призначенням, а й перебуванням у складі земель фермерського господарства відповідно до умов договору спадкодавця з господарством, статуту або з інших підстав.

11. При посвідченні нотаріусом правочинів щодо спадщини, зокрема заповітів, заяв про прийняття спадщини, відмову від її прийняття, договорів про зміну часток спадкоємців у спадщині, про поділ спадщини тощо, нотаріус не виступає як спеціальний суб'єкт, на якого покладаються функції державного реєстратора прав, навіть і тоді, коли у складі спадщини є об'єкти нерухомого майна.

12. У зв'язку з тим, що право на отримання грошових виплат у складі майна спадкодавця має специфічний правовий режим, його слід відмежувати від інших об'єктів у складі спадщини.

13. Пропонується доповнити ст. 1218 ЦК застереженням такого змісту ", крім тих прав і обов'язків, для яких законом встановлений інший порядок переходу в порядку правонаступництва".

14. Зміст заповідального розпорядження банку (фінансової установи) має зазнавати певних обмежень, з урахуванням його природи. Так, у розпорядженні не може міститися положення про сервітут, заповідальний відказ та заповідальне покладення, які можуть бути запроваджені виключно заповітом.

15. Визначення складу спадщини є обов'язковою стадією провадження з оформлення спадкових прав і полягає у певній сукупності дій нотаріуса із встановлення на підставі поданих документів або в інший спосіб кола прав і обов'язків спадкодавця, які входять до складу спадщини і щодо яких оформлення спадкових прав буде здійснюватися у нотаріальному порядку.

16. Пропонується надати нотаріусу можливість у певних випадках виносити постанову про віднесення певного майна до складу спадщини, зокрема коли належність майна (земельної ділянки) спадкодавцеві не викликає сумнівів, наприклад у випадку, коли після отримання сертифіката на частку (пай) і до моменту прийняття рішення про реєстрацію прав власності на виділену на місцевості земельну ділянку власник паю помер.

17. Нотаріус при визначенні складу спадщини повинен мати можливість отримати інформацію не тільки про вклади (рахунки) спадкодавця, а й про його цінності, які зберігаються у банківських сейфах (ячейках).

18. Нотаріальний та прирівняний до нього та судовий порядок оформлення спадкових прав не повинні підмінювати один одного, у якості загального порядку оформлення права на спадщину доцільно розглядати саме нотаріальний, а судовий порядок застосовується при наявності спору між спадкоємцями та у випадках, прямо передбачених законом (наприклад, ст. ст. 1277, 1301 ЦК).

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лещенко Л. В. Право на вклад у складі спадщини / Л. В. Лещенко [Електрон. ресурс] // Теорія і практика правознавства – 2013 – № 2 // Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/10.pdf.

2. Лещенко Л. В. Права на земельну ділянку у складі спадщини: деякі проблемні питання / Л. В. Лещенко // Часопис Київського університету права. – 2013. — № 3. – С. 192-195.

3. Лещенко Л. В. Право на одержання грошових виплат у складі спадщини / Л. В. Лещенко // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 7. – С. 25-27.

4. Лещенко Л. В. Загальна характеристика прав і обов'язків фізичної особи, які не входять до складу спадщини / Л. В. Лещенко // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 8. – С. 22-25.

5. Лещенко Л. В. Право на житлову нерухомість у складі спадщини/ Л. В. Лещенко // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 129. — С. 115-122.

6. Лещенко Л. В. Некоторые вопросы определения состава наследства при оформлении наследственных прав в нотариальном порядке / Л. В. Лещенко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2015. – № 5. – С. 82-85.

7. Лещенко Л. В. Деякі проблемні питання складу спадщини за цивільним законодавством України / Л. В. Лещенко // Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 21 грудня 2012 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: ФОП Лібуркіна Л. М., 2013. – С. 167-169.

8. Лещенко Л. В. Окремі аспекти визначення складу спадщини за цивільним законодавством України / Л. В. Лещенко // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 91-річчю

з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова, Харків, 15 лютого 2013. – Х.: Право, 2013. – С. 329-331.

9. Лещенко Л. В. Проблемні питання нотаріальної юрисдикції у спадкових справах / Л. В. Лещенко // Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства: Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 12-13 квітня 2013 р.): у 2-х частинах. – Частина друга: «Вплив вимог Європейської конвенції з прав людини на вітчизняне судочинство в адміністративних, цивільних і господарських справах. Актуальні проблеми здійснення адміністративного, цивільного і господарського судочинства. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. – С. 192-194.

10. Лещенко Л. В. Проблемні питання визначення складу спадщини при оформленні спадкових прав в нотаріальному порядку / Л. В. Лещенко // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, Золота миля, 2013. – С. 479-480.

11. . Лещенко Л. В. Проблемы определения состава наследства при наличии завещательных распоряжений / Л. В. Лещенко // Защита частных прав: проблемы теории и практики: Сб. материалов 3-й ежегод. междунар. науч.-практ. конф. (Иркутск, 19–20 сент. 2014 г.) / под ред. Н. П. Асланян, Ю. В. Виниченко. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2014. – С. 232-234.

12. Лещенко Л. В. Окремі аспекти спадкування неотриманих грошових виплат / Л. В. Лещенко // Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 20 грудня 2013 р. / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 180-182.

13. Лещенко Л. В. Особливості спадкування неотриманих грошових виплат / Л. В. Лещенко // Актуальні проблеми юридичної науки і практики. Тези доповідей та наукових повідомлень учасників регіональної науково-практичної конференції. – Х., 2014. – С. 117-118.

14. Лещенко Л. В. До питання про предмет спадкового правонаступництва при спадкуванні неотриманих грошових виплат / Л. В. Лещенко // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (07 червня 2014 р.). – Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 344 – 347.

15. Лещенко Л. В. Право на транспортні засоби у складі спадщин / Л. В. Лещенко // Актуальні проблеми приватного права // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 93-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова, Харків, 27 лютого 2015. – Х.: Право, 2015. – С. 331-334.

АНОТАЦІЯ

Лещенко Л. В. Склад спадщини за цивільним законодавством України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2015.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню складу спадщини в цивільному праві України. Обґрунтовано, що склад спадщини виступає у вигляді єдності його складових елементів, зокрема прав і обов'язків, у тому числі і в порушеному стані.

Охарактеризовано у загальному вигляді права і обов'язки спадкодавця, які не входять до складу спадщини. Доведено необхідність розширювального тлумачення переліку зазначених прав і обов'язків. Зокрема обґрунтовано, що нагороди та права на них, а так само і права, що впливають із факту нагородження, не можуть входити до складу спадщини.

Визначено найбільш важливі з позицій цивільного обороту об'єкти у складі спадщини — земельні ділянки, будинки, квартири, інше нерухоме майно, транспортні засоби, грошові виплати та проаналізовано особливості їх спадкування. Висвітлені особливості спадкування земельних ділянок, з урахуванням змісту та виду суб'єктивних прав на них, приписів законодавства, що діяло на момент виникнення цих прав. Проаналізована специфіка спадкового правонаступництва прав на отримання заробітної плати, пенсій, аліментів інших соціальних виплат у розрізі суб'єктів та процедури отримання цих виплат, інших обставин. Вказано на специфічні риси спадкування права на вклад у банку (іншій фінансовій установі), з урахуванням наявності заповідального розпорядження, у зв'язку з чим окреслено обмеження змісту заповідального розпорядження у плані неможливості включення до нього встановлення сервітуту, заповідального відказу та заповідального покладення, які можуть бути запроваджені виключно заповітом.

В роботі проаналізовано механізм оформлення права щодо спадщини та вказано на його недоліки практичного характеру і шляхи удосконалення механізму. Запропоновано запровадження нотаріального свідоцтва про перехід до спадкоємця обов'язків спадкодавця, у якому ці обов'язки мають бути перелічені.

Ключові слова: склад спадщини, спадкоємець, спадкодавець, заповіт, свідоцтво про право на спадщину.

АННОТАЦІЯ

Лещенко Л. В. Состав наследства по гражданскому законодательству Украины. — На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. - Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2015.

Диссертация представляет собой комплексное исследование состава наследства в гражданском праве Украины. Обосновано, что состав наследства выступает в виде единства составляющих его элементов, в частности прав и обязанностей, в том числе и в нарушенном состоянии.

Анализ состава наследства осуществлен с разработкой классификации прав и обязанностей, которые входят в состав наследства, при этом выделены вещные, обязательственные и другие права, принадлежавшие наследодателю.

Исследованы права и обязанности, которые не входят в состав наследства, в частности личные неимущественные права, право на участие и право членства в организациях. Разработаны предложения по совершенствованию положений п. 2 ч. 1 ст. 1219 ГК, с тем, чтобы в состав наследства не включались право на участие в обществах и право членства в общественных объединениях и других непредпринимательских юридических лицах (обществах и учреждениях), если иное не предусмотрено законом или их учредительными документами. Детально проанализированы в аспекте наследования права, вытекающие из факта присвоения наследодателю государственных наград.

Определены особенности наследования наиболее значимых для гражданского оборота объектов, среди которых выделены права на земельные участки, жилой дом, квартиру, другое недвижимое имущество, автотранспортные средства, вклады в банках (других финансовых учреждениях), заработную плату, пенсию, другие социальные выплаты.

Наследование прав на земельные участки рассмотрено в аспекте перехода к наследникам не только права собственности, но и других прав на землю, включая право пользования. При этом существуют особенности наследования некоторых видов земельных участков, в частности, предоставленных для ведения фермерского хозяйства и/или находящихся в составе имущественного комплекса такого хозяйства.

Поскольку многие из недвижимых вещей относятся к сложным (жилой дом, квартира и др.), предлагается изменить правовое положение сложных вещей, предусмотрев на законодательном уровне, что сделка, совершенная в отношении сложной вещи, распространяется

на все ее составные части, если иное не установлено не только договором (ч. 2 ст. 188 ГК), но и завещанием.

Выявлена специфика наследования прав на получение заработной платы, пенсий, алиментов других социальных выплат, в разрезе субъектов и процедуры их получения. Проанализированы особенности наследования права на вклад в банке (другом финансовом учреждении), с учетом наличия завещательного распоряжения, в связи с чем приведены ограничения содержания завещательного распоряжения в плане невозможности включения в него установления сервитута, завещательного отказа и пр.

Исследован механизм оформления и защиты наследственных прав, выработаны предложения по его совершенствованию. Предложено внедрение нотариального свидетельства о переходе к наследнику обязанностей наследодателя, в котором эти обязанности должны быть перечислены.

Ключевые слова: состав наследства, наследник, наследодатель, завещание, свидетельство о праве на наследство.

SUMMARY

Leshenko L. V. Composition of inheritance on the civil legislation of Ukraine. – Manuscript copyright.

The Dissertation for obtaining the degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; private international law. – Yaroslav Mudryi National Law University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

Dissertation is devoted to complex research of composition of inheritance in the civil law of Ukraine. It was grounded, that composition of inheritance represents as unity of its elements, in particular rights and duties, including in the broken state.

The duties of testator, which do not enter in the complement of inheritance, are described in the general view of the right. The necessity of broadside interpretation of list of noted rights and duties is proven. In particular it was grounded, that rewards and rights on them, and similarly and rights which follows from the fact of rewarding, cannot be included in the complement of inheritance.

Objects, which are most essential from positions of civil circulation in composition of inheritance are determined. Lot lands, houses, apartments, other real estate, transport vehicles, cash disbursements and features of their inheritance are analyzed. Features of inheritance of lot lands, taking into account maintenance and type of equitable rights on them, orders of legislation, which operated in the moment of

origin of these rights are lighted up. Specific of inherited rights is on the receipt of wage, pensions, alimonies or other social payments, in the cut of subjects and procedure of receipt of these payments, other circumstances are analyzed. There are analyzed features of inheritance of right on a deposit at the bank (other financial institution), taking into account the presence of testamentary order, thereby there were outlined limitation of maintenance of testamentary order in respect of impossibility of including to it of establishment servitutu, testamentary refuse and testamentary laying-on, which can be inculcated exceptionally in a testament.

The mechanism of registration and protection of inherited rights is analyzed and recommendations of its improvement are developed. It was offered introduction of certificate of acknowledgement about transfer to the successor duties of the testator, in which these duties must be listed.

Keywords: composition of inheritance, successor, testator, testament, certificate of inheritance.

Відповідальний за випуск

канд. юрид. наук, доц.

Баранова Л. М.

Підписано до друку 06 листопада 2015 р. Формат 60×90/1/16

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі. Умовн. друк. арк. 0, 7. Обл.-вид. арк. 0, 9.

Тираж 100 прим. Зам. № 4190.